

FRÅN VASSVIKAR TILL BLOCKSKÄR — skäggdoppingens skärgårdsliv —

”Så dyker båda samtidigt och kommer upp med dyglänsande växtdelar i näbben, simmar emot varandra med uppburrade kindskägg och de yviga örontofsarna på ända, skakar och slänger med näbbarna så dyn stänker och reser sig redan upp ur vattnet bröst mot bröst och under ideliga huvudskakningar. Det är fantastiskt och grant i solgasset en vårmorgon när hals och bröst blänker som vitt siden mot blekblatt vatten och gul vass, och jag är säker på att om 1700-talets amorösa skalder hade sett skäggdoppingarnas herdestunder ute på en blank vattenyta hade de nog gett eko litteraturen. Men här i Mellansverige var de okända på den tiden av ungefär samma skäl som de föregående slättsjöfåglarna; också skäggdoppningen hör till de moderna fåglarna”.

Dessa rader av *Gunnar Brusewitz* (1961), oefterhärmligt målände, här-

Det illustra spelet utmärks av att skäggdoppingarna simmar emot varandra med utspända kindkrås och de yviga örontofsarna på ända, samtidigt som de skorrar ljudligt. Ett allmänt inslag i det akustiska landskapet i våra skärgårdar nuförtiden.
— Foto: Johan Ulfvens.

stammar från en skildring, där författaren pekar på de förändringar som på 200 år skett i vår sjöfågelfauna.

Utsiktspunkten är en mellansvensk fågelsjö, och förutom doppingar, är det fråga om sådana nykomlingar som skrattnås, brunand, sothöna och knölsvan — de facto arter som helt dominerar sjöfågelsamhället på många håll i dag, även längs kusterna.

Aptit på erotik

Brusewitz intresserar sig för doppingarnas "aptit på erotik", som de demonstrerar "med sådan öppenhjärtighet". Det är en infallsvinkel som förvisso är lockande; doppingars "erotik" har fascinerat många forskare, som ägnat sig åt de illustra fåglarnas biologi.

Ämnet är emellertid ganska långt sluttröskat, åtminstone vad gäller doppingarna, och i stället har jag som begynnande doppingforskare (Ulfvens 1988) ägnat mig åt frågan om doppingarnas expansion — även det ur många synpunkter ett intressant fenomen.

T.ex. i Stockholms skärgård bokförde man för ett tiotal år sedan ca 3.500 häckande skäggdoppingspar, och av dem fanns minst ett hundratal par långt ute i den yttre skärgården och i havsbandet. Också hos svarthakedoppingen har man sedan länge känt till att fågeln då och då förekommer i saltsjön (hos den tredje talrika doppingarten i Finland, gråhakedoppingen, är tendensen till häckning i saltsjön minst utvecklad).

Historiskt sett är fenomenet inte så märkligt kunde man tycka. Redan *Linné* kände till att svarthakar förekommer i saltsjön, och hos *Magnus von Wright* finns en uppgift om att skäggdoppingar redan i mitten av 1800-talet var allmänna i de inre skärgårdsvikarna i södra Finland.

Emellertid bygger doppingar gärna flytande bon, vilket gör att de är mycket mera utsatta för vädrets makter än andra insjöfåglar som expanderat i skärgården på sistone. Lommarna har av allt att döma inte klarat av de utmaningar som den ständigt rörliga vattennivån i skärgården utgör — vilken är doppingarnas hemlighet på den punkten? En lämplig öppning för forskning gällande expansionsekologi och häckning i oförutsägbara och instabila förhållanden.

Skillnader i bärkraft

Det blev åtta år av forskning i kusttrakterna i Sydösterbotten. Mitt "revir" omfattade sjöarna i Närpes, Korsnäs och Malax (även några andra sjöar kom med på ett hörn), den inre skärgården i Korsnäs och de två utskärgårdarna i norra Korsnäs och Bergö samt i Kaldonskär i Närpes.

Perspektivet var jämförande, och jämförelsen gällde inte bara de två

talrikaste doppingarterna i saltsjön, skäggdoppingen och svarthaken, utan även de fyra ovan nämnda undersökningsområdena. De undersökta doppingbestånden omfattade ca 15 par svarthake och ca 18 par skäggdopping i sjöarna, samt ca 20 par svarthake och ca 60 par skäggdopping i skären i Korsnäs. Dessutom några tiotal par skäggdoppingar i de två utskärgårdarna.

Eftersom båda doppingarterna tydligt är bundna till den näringsrika fågelsjön som sin traditionella häckningsmiljö, var det inte så litet överraskande att finna att skärgårdsvikarna de facto är mycket mera produktiva ur doppingens synpunkt.

Jag följde med både äggkullens och ungpullarnas storlek, och hos svart-haken fann jag att en fullagd äggkull i sjöarna omfattade i medeltal 3,4 ägg, medan den i vikarna i Korsnäs omfattande 5,0 ägg — en ansenlig skillnad. För ungpullens del (det gäller här nästan flygga ungar) var siffrorna följande: 1,5 i sjöarna och 3,1 i skärgården.

Hos skäggdoppingen var mönstret likadant med 3,6 ägg per kull i sjöarna och 4,7 i Korsnäs (även i de två utskärgårdarna var äggkullen signifikant större än i insjöarna). Ungpullarna åter omfattade 1,4 ungar i sjöarna och 2,9 ungar i skärgården.

På alla dessa punkter är det fråga om statistiskt signifikanta skillnader inom respektive art. Mönstret är så mycket mera anmärkningsvärt som det tycks ge skärgårdsmiljön en produktionsfördel också i regional skala; t.ex. äggkullens storlek är tydligt mindre hos väl undersökta bestånd av insjöhäckande svarthakar (se Fjeldså 1973) och skäggdoppingar (se Lammi 1985).

Ändå orsaken? Det finns många faktorer som kan spela in, men vid kontroll av bl.a. doppingarnas födosök framkom det att fåglar som häckar i sjöarna måste ägna signifikant längre tid åt varje dykning efter föda för ungarna än vad som tycks gälla för artfränderna i skärgården. T.ex. en svarthake som häckar i en skärgårdsvik i Korsnäs klarar av en dykning på 13 sekunder, medan en svarthake som häckar i en sandtäktsgröp får lov att spendera 18 sekunder på varje dykning.

Vidare fångade mina svarthakar i skärgården i genomsnitt mycket större byten än svarthakarna i sjöarna — de lever helt enkelt i en miljö med bättre tillgång på tillräckligt stora byten (främst elritsor) och kan troligen av den orsaken producera större kullar än svarthakarna i sjöarna.

Senare har det visat sig att samma mönster även tycks föreligga hos skäggdoppingen, när man jämför dykningarnas längd och jaktlyckan i skärgårds- och insjöhäckande bestånd (se Lammi & Ulfvens 1988).

Som följd av detta kan vi slå fast att skärgårdsmiljön har en högre bärkraft vad gäller doppingarnas häckning, och som följd av detta har framför allt skäggdoppingar i skärgården en god produktion som gör att stammen ökar med uppskattningsvis 7—10% om året.

Och det skulle man inte ha väntat sig på basen av antagandet att vattenmiljön i skären är ett stort spridningshinder för doppingar!

Vattenmiljöns utmaningar

Därmed inte sagt att doppingar som häckar i skärgården är besparade från påfrestningar av miljön. Det framgick klart i mina undersökningar att doppingarna vid upprepade tillfällen råkar ut för mycket omfattande boförluster. Havsvattenståndet kan som känt stiga med upp till 50 cm på ett dygn vid hård sydlig vind och vågbildningen kan utsätta de flytande doppingbona för hårda prov.

Allt som allt var äggförlusterna hos svarthaken i skärgården något större än i insjöar och hos skäggdoppingen signifikant större (det rörde sig i medeltal om en förlustprocent om 40,8 hos svarthaken och 41,2 hos skäggdoppingen). Hos båda arterna var emellertid förluster till följd av översvämning av bona den klart viktigaste förlustorsaken, och framför allt varierade dessa förluster kraftigt mellan åren (vilket är att vänta med hänsyn till att vattenståndsväxlingarna är oregelbundna).

Även om så är fallet, har doppingarna många sätt att dämpa de påfrestningar som de utsätts för. Hos båda arterna är bona i skärgården bredare och högre än i insjöar; detta är troligen en följd av att bobyggandet stimuleras genom vattennivåns rörelser i skärgården, knappast en konsekvens av att doppingarna skulle ha "anpassat" sig till en instabil vattenmiljö genom att systematiskt bygga större bon. Det visade sig också att de största bona hos båda arterna klarar sig bäst undan översvämning — boförstorandet har sålunda ett klart överlevnadsvärde.

Skäggdoppingen häckar numera rätt allmänt i den österbottniska utskärgården. Här ligger ett bo på en sten i vattenbrynet, och boplatserna är väl valda i en skyddad vik. — Bergö Gaddarna, 21 juni 1983. — Foto: Johan Ulfvens.

Vidare kunde jag särskilt hos skäggdoppingen notera en tendens till att bygga bona i skydd för den förhärskande vindriktningen under bobyggnaden.

Men framför allt är det av stort överlevnadsvärde att skäggdoppingarna tar vara på de terrängformationer (små vikar, laguner, uddar, gytter av smågrynnor, ryggar av sten och block) som kan erbjuda boet skydd mot öppna vattenytor. Detta beteende var särskilt pregnant i utskärgårdarna, där bona annars skulle vara utsatta för extremt hårda påfrestningar av vågorna.

Måskolonier i nyckelställning

Svarthaken i den sydösterbottniska skärgården förekommer, så vitt jag vet, genomgående i skyddade, grunda och lagunlika biotoper i inre skärgården. Förutom i Korsnäs har jag funnit den häckande i liknande miljö i Norrnäs, Molpe och Sundom. I sydvästra Finland finns det visserligen en del fynd även från den mera exponerade mellanskärgården, men allmänt taget har svarthaken ett snävt biotopval och den visar ingen tendens att sprida sig ut i skärgårdens karga delar.

Det är emellertid inte fallet hos skäggdoppingen. Den förekommer numera rätt allmänt i t.ex. hela Bergö utskärgård, där dr *Olavi Hindén* endast såg ströexemplar under noggranna inventeringar 1959—60 och 1974. Arten är därmed klart flexibel, och i viss mån kan man säga att den är en opportunist som förmår häcka även i mycket avvikande förhållanden. Detta är i och för sig känt från kontinenten, där man t.ex. kan finna häckande skäggdoppingar i grusgropar, floder eller i parkdammar, så länge det finns gott om föda att tillgå.

Den österbottniska utskärgården är emellertid så annorlunda med sina blockrika grynnor och sterila stränder, att skäggdoppingen nog här möter sina mest avvikande häckningsmiljöer. Men den klarar konststycket rätt bra. Som tidigare nämndes är äggkullarna även i utskären stora (4,4 i Bergö och 4,5 i Kaldonskär), och även ungvullarna är påfallande stora i jämförelse med skäggdoppingar som häckar i insjöar. Det betyder att doppingen med största sannolikhet kommer att fortsätta sin expansion i utskärgården — vem vet om den inte efter ett par decennier är en lika allmän typfågel där ute som viggan är i dag?

Skäggdoppingens stora kapacitet som kolonist beror dels på dess flexibla biologi, dels på dess benägenhet att acceptera mycket extrema förhållanden i anslutning till måskolonier. Båda faktorerna är viktiga: den förra leder till den snare, som i sin tur leder till att utskärgården kan koloniseras av doppingar.

Det visade sig nämligen att skäggdoppingar som associerat sig med måsfåglar häckade i signifikant kargare miljöer än de solitära paren i Korsnäs. I utskärgårdarna var andelen associerade doppingpar mycket hög, nämligen 96% i Bergö och 97% i Kaldonskär.

Ostrobothnia Australis

Vidare kan man hävda att fåglarna helt enkelt lär sig nya häckningsvanor genom att de attraheras till mås- eller tärnkolonier med extremt karga stränder. Doppingarna kan uppskjuta häckningens början med upp till två månader i väntan på att t.ex. vassen skall erbjuda tillräckligt med skydd för bona. Under den här tiden är de emellertid inte överksamma, utan de undersöker miljön mycket noggrant och kan ofta lokalisera olika bisarra boplatser (t.ex. stenar i vattnet) som de senare utnyttjar med mycket kortare fördröjning.

Mot den här bakgrunden är relationen mellan måsfåglarna och doppingarna av avgörande betydelse för expansionen och uppkomsten av nya häckningsvanor, som i sin tur gör det möjligt för doppingarna att effektivt exploatera den extrema miljön.

Till på köpet drar doppingarna nytta av det skydd mot fiender som måsfåglarna erbjuder; man har länge diskuterat om associerad häckning i måsfågelkolonier har något överlevnadsvärde för dykänder, vadare och doppingar, men i likhet med andra nya undersökningar kunde jag visa att doppingarna verkligen vinner i form av en mindre äggpredation jämfört med solitärt häckande par.

Är det då så att skäggdoppingens expansion ut i utskärgården gått hand i hand med beståndsökningen hos skrattmåsen (som doppingen mycket gärna associerar sig med)? Nej, även om båda har spridit sig samtidigt till utskären i södra Kvarken (dvs. i huvudsak efter 1975), visar mitt material att skäggdoppingarna inte i genomsnitt föredrar skrattmåsar framom t.ex. fiskmåsar eller tärnor.

Huvudsaken är att det finns en ljudlig och synlig måsfågelkoloni till hands — då tycks skäggdoppingen kunna känna sig hemma i nästan vilken vattenmiljö som helst!

Litteratur

- Brusewitz, G. 1961: Hemma vid fågelsången. — Nacka, 217 s.
- Fjeldså, J. 1973: Territory and the regulation of population density and recruitment in the Horned Grebe *Podiceps auritus arcticus* Boje, 1822. — Vidensk. Meddel. Dansk Naturh. Foren. 136:117—189.
- Lammi, E. 1985: Silkkiuikun (*Podiceps cristatus*) pesimisbiologia tiheässä eteläsuomalaisessa populaatiossa. — Pro gradu arbete, Zool.inst., Helsingfors universitet, 110 s.
- Lammi, E. & Ulfvens, J. 1988: Diving times and feeding success of the Great Crested Grebe *Podiceps cristatus* in a Finnish lake and archipelago area. — *Ornis Fennica* (i tryck).
- Ulfvens, J. 1988: Comparative breeding ecology of the Horned Grebe *Podiceps auritus* and the Great Crested Grebe *Podiceps cristatus*: archipelago versus lake habitats. — *Acta Zool. Fennica* 183.